

Commentaren bij de oratie van Nico Wilterdink

Jan Pen

Interdependentie en beleidsvrijheid

Toen de redactie mij om commentaar vroeg bij deze oratie heeft men zich misschien herinnerd dat Nico Wilterdink en ik eerder een vinnige discussie hebben gevoerd. Het ging toen over zijn proefschrift *Vermogensverhoudingen in Nederland, ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw* (1984). Ik had in *Het Parool* een nogal brute kritiek geschreven, en misschien vlamt er nu weer zoiets op. Nu, ik denk van niet. *Ongelijkheid en interdependentie, ontwikkelingen in welstandsverhoudingen* is een moedige poging tot verklaring van een beginnende trendbreuk in de inkomensverdeling. Het is een mooi betoog, waar ik het goeddeels mee eens ben. De kritiek die ik op deze oratie heb, is ondergeschikt aan de bewondering. Merkwaardig genoeg ging het bij die eerdere discussie ook om een schijnbaar ondergeschikt punt, namelijk over de vraag of de modale inkomens-trekker kan sparen. Een empirische kwestie toch? Maar het zat blijkbaar dieper. Wilterdink schreef de vermogensongelijkheid vooral toe aan geaccumuleerde winsten; ik wees op het feit dat de vermogensongelijkheid danig is afgenomen doordat in het midden van de populatie een aanhoudende vermogensaanwas heeft plaatsgevonden. Beide standpunten zijn best verenigbaar. Er zit echter wel degelijk een verschil in visie achter, dat te maken heeft met macht en machteloosheid. Ik probeer de vermogensaccumulatie te herleiden tot keuzehandelingen van individuele actores - dat is de gewoonte onder economen. Natuurlijk begrijp ik ook wel dat de rijke ondernemer makkelijker spaart dan de arme arbeider, en ook kan ik de sociologen volgen als ze wijzen op de beïnvloeding van het consumptiegedrag door groepsnormen - je kunt moeilijk sparen als je een klein

inkomen hebt en je kinderen willen op school concurreren met behulp van dure schoenen. Dus een diepgaand meningsverschil hadden we toen ook al niet, maar wie wil begrijpen waarom ik Wilterdink destijds zo rauw heb geattaqueerd, moet weten dat ik bij hem een gebrek aan waardering verondersteld heb voor de hardwerkende, sobere en toekomstgerichte boeren, middenstanders, ambachtslieden en, ja zeker, ook arbeiders die door hun besparingen hebben bijgedragen aan de economische ontwikkeling en ook aan de vergelijkmatiging van de vermogensverdeling. Ik denk dat Wilterdink en ik het hier nu wel over eens zijn, en de lezer kan zich afvragen waarom ik deze kwestie ophaal. Welnu, het zal blijken dat mijn kritiek op zijn oratie een beetje aan dit eerdere debat doet denken. Het gaat opnieuw over macht en machteloosheid - nu niet bij de spaarders maar bij de beleidmakers.

Wilterdink en ik zijn het eens over de feiten: de trend naar meer gelijkheid is in het recente verleden onduidelijk geworden, en misschien wel omgekeerd. Of er van een echte trendbreuk sprake is, moet natuurlijk nog blijken, maar zijn interpretatie van de belangrijke indicatoren (die hij overzichtelijk en overtuigend presenteert) wettigt het vermoeden dat we, vergeleken met de langdurige egalisatie, andere tijden tegemoet kunnen zien. Opvallend is dat de groeiende ongelijkheid zich elders eerder manifesteerde dan in Nederland: de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk liepen voorop. Dat zou er op kunnen wijzen, dat Nederland is overgeleverd aan een wereldwijde samenhang, en dat is precies het thema van deze oratie. Bij ons zien we de denivellering pas sinds 1983. Een jaartal overigens, dat bij politiek geïnteresseerden de naam van Lubbers doet klinken. Economen denken ook aan het begin van een stijgende conjunctuur (waar Lubbers weinig aan heeft bijgedragen). Deze twee associaties worden door Wilterdink tamelijk summier van de hand gewezen. Hij merkt op dat in de laagconjunctuur niet noodzakelijkerwijs een vergroting van de inkomensverschillen optreedt, wat mij juist lijkt, maar daarna hebben we juist een vrij snelle groei gezien, in elk geval van de werkgelegenheid en van de winsten. De politieke verklaring wordt door hem als onvoldoende beschouwd omdat ook in landen zonder *Reaganomics* en *Thatcherism* een denivellering is opgetreden. Zo komt hij uit bij een dieperliggend verschijnsel, aangeduid als interdependentie. Of ook wel: andere machtsverhoudingen, op welhaast

mondiale schaal. Bij deze gedachte zit het innovatieve en dus het meest interessante deel van het vertoog. En daarbij valt het op, dat Wilterdink de toegenomen interdependentie beschrijft als een complex verschijnsel, waar we verschillende kanten mee op kunnen. In navolging van Elias wijst hij op de mogelijkheid dat de opkomst van meerdere machtscentra kan verhinderen dat de macht eenzijdig toevalt aan één groep. 'Toename van complexiteit blijkt dus zowel te kunnen leiden tot vergroting als tot verkleining van machtsverschillen en sociale ongelijkheden' (20). Dat we nu toch een denivellering zien optreden, komt, als ik het goed begrijp, door de achteruitgang in de positie van de nationale staat en door de toename van de mobiliteit van arbeid en kapitaal.

In deze analyse zit een element waar iedere koele waarnemer en zeker iedere econoom, het onmiddellijk mee eens kan zijn, en dat betreft de beloningsverhoudingen binnen de productiefactor arbeid. Die worden uit elkaar getrokken door, zeg maar, de buitenlanders. Helaas is dit tevens het element waar de niet-koele waarnemer de ogen voor sluit. Wilterdink wijst op de sterke verhoging der topinkomens die ontstaat doordat de bovenste segmenten van de arbeidsmarkt onder invloed staan van internationale normen. Managers, topvoetballers, popsterren, piloten - zij profiteren van de internationale interdependentie. Maar onderin de arbeidsmarkt gebeurt het omgekeerde: die compartimenten stromen vol met mensen die van elders komen en de lage lonen naar beneden drukken. Dat effect wordt overigens voorspeld door de traditionele theorie van de internationale handel (de stelling van Heckscher-Ohlin): de goederenbeweging zorgt voor factor-prijsegalisatie, zodat inkomensverschillen zich internationaal verspreiden. Dat effect wordt versterkt als de arbeid zelf mee gaat bewegen. Dat ziet er dus slecht uit voor de egalitaristen in een klein landje zoals Nederland. Uit het verhaal van Wilterdink blijkt dat het denivellerende effect zich ook voordoet in grotere landen, zeg West-Europa, die geconfronteerd worden met de ongelijkheid in de rest van de wereld. Wie bij ons het egalitarisme verdedigt, komt dan ook makkelijk in de buurt van het benauwde nationalisme en verder: eigen volk wordt bedreigd door de immigranten. Maar zo is het nu eenmaal: die immigranten concurreren onderin om schaarse banen. De toenemende binnenlandse ongelijkheid wordt dan nog vergroot doordat deze mensen slecht geschoold zijn en zich ten dele ook niet

willen laten scholen. Het dilemma kan ook worden geformuleerd in termen van de theorie van Tinbergen. Dat is een optimistische voorstelling over afnemende loon- en salarisverschillen, die er echter wel op berust dat iedereen vlijtig naar school gaat. De lage compartimenten van de arbeidsmarkt worden steeds leger, waardoor zwaar en belastend werk steeds beter wordt betaald; bovenin treedt afnemende schaarste op en een relatieve daling van de beloningen. Maar Wilterdink laat zien dat bovenin internationale normen van prestige en deels ook prestatie (voetballers) gaan heersen, terwijl de boel onderin volloopt. Nederland mag dan niet vol zijn in de fysieke zin, maar de onderste compartimenten hebben te kampen met overmatige concurrentie. Ik heb op deze laatste complicatie overigens nog wel een politiek antwoord - dat komt even aan de orde als het gaat over de beleidsopties die een klein land nog over heeft, en ik gebruik het daar alleen als voorbeeld.

Terwijl het beeld van de arbeidsmarkt dat Wilterdink oproept duidelijk is, geldt dit in mindere mate voor de overige inkomens. De rente bijvoorbeeld is een bron van ongelijkheid in zoverre rijke mensen hebben belegd in vastrentende activa of in deposito's. Het staat echter niet vast dat de door hem gesignaleerde internationale openheid leidt tot een hogere rente. Kapitaalschaarste in een klein land, die versterkt wordt door de overheidstekorten, leidt tot hoge inkomens bij de renteniers. We hebben jaren gehad van rentevoeten die in twee cijfers werden gemeten. De internationale kapitaalstromen hebben dat euvel gemitigeerd en de rente is nu erg laag. Dit is nauwelijks de plaats om op de monetaire complicaties in te gaan - sterke gulden, gekoppeld aan de mark - maar zoveel is zeker dat we, als we over de rente-inkomens praten, niet makkelijk kunnen verwijzen naar een overzichtelijke vorm van interdependentie. Dat kunnen de economen al niet, laat staan de sociologen. En dit geldt nog sterker als we letten op de voornaamste bron van ongelijkheid: de winsten. Op dit punt is de redenering van Wilterdink mij niet duidelijk. Hij wijst op de opkomst van een echte wereldmarkt, waar ondernemingen zich overal kunnen vestigen. Ze onttrekken zich makkelijk aan de greep van nationale regeringen en ook de plaatselijke vakbonden verliezen aan macht. Dat mag zo zijn, maar wat betekent het voor de winsten? Nemen ze door deze interdependentie toe of af? Het is allebei mogelijk, en wat zich voordoet is een kwestie van empirie - geen makke-

lijke kwestie, want winstcijfers zijn notoir inzet van discussie onder bedrijfseconomen. Trouwens, Wilterdink doet geen poging om winstcijfers op het tapijt te brengen. Hij vermeldt dat de winsten in de jaren tachtig gingen stijgen - bij ons, wel te verstaan, maar volgens mij kwam dat door de conjunctuur. De tekst suggereert dat er zoiets bestaat als een internationale samenhang, waarbij winsten in het ene land de winsten in het andere land opstuwen. Dit herinnert aan de, overigens door Wilterdink niet genoemde, convergentietheorie die door sommige Marxisten wordt aangehangen. Maar die gaat zelfs binnen een land niet op; de rendementen kunnen tussen de bedrijfstakken sterk uiteenlopen, en tussen landen kunnen enorme verschillen bestaan. Er bestaat geen theorie over de winsten die enigszins vergelijkbaar is met die over de arbeidsmarkt. Dat komt omdat winsten, anders dan lonen, geen prijzen zijn maar residuen, grillige uitkomsten van een marktproces. Winsten hangen vooral af van tijdelijke voordelen op technologisch gebied, die nu eens hier en dan weer daar opduiken. Speculatiewinsten zijn nog weer een stuk grilliger. Of er een lange trend in de winstontwikkeling zit, is een oude en niet opgehelderde vraag. Het gaat overigens, onder moderne verhoudingen, om een procent of tien van het nationale inkomen. Ik deel het vermoeden van Wilterdink dat de recente toename van de ongelijkheid met de winsten te maken heeft, maar als dat zo is, hebben we wellicht te maken met een conjunctureel verschijnsel, dat door de huidige recessie weer gauw kan verdwijnen. Een steviger vermoeden, door Wilterdink geopperd, wijst in de richting van een verschoven winstverdeling: er gaat tegenwoordig meer naar de bestuurders. Dat is een Amerikaans verschijnsel, dat naar Europa is overgewaaid: enorme salarissen en winstdelingen zijn aan de orde van de dag, ook in bedrijven die helemaal niet zo florissant gaan. Ik denk dat de sociologie deze nieuwe begerigheid kan verklaren. Managers van grote ondernemingen (en banken!) lezen, net als andere mensen, de lijstjes van topinkomens die door *Forbes* en *Fortune* worden gepubliceerd. En zij hebben de macht hun wensen kracht bij te zetten. Wat Wilterdink hierover zegt, lijkt mij overtuigend, en we hebben dan inderdaad met een trend te doen die zich niet makkelijk laat omkeren.

In het bovenstaande is nauwelijks kritiek aan te treffen - Wilterdink heeft een ambitieus project ondernomen en is daarin aardig geslaagd,

behalve dan dat hij weinig greep heeft op de winsten, maar die greep krijgen we ook niet als we de economie op het probleem loslaten. Toch ben ik het op één punt met hem oneens. Hij zegt (op blz. 17) dat een politieke verklaring van de omslag in de jaren tachtig niet 'toereikend' is, en dat wil ik wel geloven, maar het is volgens mij een belangrijke factor. Neem Nederland, daar zien we de modale en de minimum-inkomens uiteenwijken, op een manier die volgens mij bepalend is voor het beeld van de denivellering en die geen andere dan een politieke oorzaak kan hebben. Onder Lubbers zijn de bijstandsuitkeringen in reële termen verlaagd terwijl de modale arbeider er voortdurend op vooruitging (behalve als hij of zij werkloos werd natuurlijk). In tien jaar tijds is aan de onderkant een gat ontstaan van een procent of tien. Zoiets ontstaat niet vanzelf - het is de uitkomst van een reeks beslissingen. Met internationale interdependentie heeft het weinig te maken, behalve in zoverre er een bepaalde politieke *Zeitgeist* door de wereld waait - maar dat is dan wel een geest, of een spook, dat vatbaar is voor politieke analyse. En voor uitdrijving, als we het zouden willen. Want dat is wat ik mis in het betoog van Wilterdink: het besef dat de verdeling maakbaar is, gemaakt wordt door politici die in iets geloven. Die maakbaarheid zit vooral aan de onderkant van de inkomens - bij de AOW'ers, waarvan bijna de helft het met het minimum moet zien te rooien, de WW'ers en natuurlijk de bijstand. In het midden van de verdeling valt veel minder te regelen, en aan de top al helemaal niet (al moeten we het effect van de toptarieven van de inkomstenbelasting vooral niet onderschatten). Wij zijn met zijn allen een weg opgegaan van moedeloosheid en hulpeloosheid waardoor we de mogelijkheden van de inkomenspolitiek zijn gaan onderschatten. Een analyse van deze nieuwe hulpeloosheid is niet eenvoudig, omdat er zoveel elementen in zitten die elkaar versterken. Het gaat om verhalen over de drukkende last van de belastingen en de sociale premies, over angst voor de staatsschuld, over de Japanners die ons te vlug af zijn, over verlamming van de prikkels - enfin, het hele bekende verhaal dat de laatste tien jaar wordt rondverteld. Nieuw is het niet: toen N.G. Pierson honderd jaar geleden de inkomstenbelasting invoerde werd hem verweten dat hij een 'nivellist' was en dat hij de ondernemingszin om zeep zou helpen. Zo'n verhaal behoort af en toe te worden weersproken, en ik licht er één element uit.

Men zegt dat de bijstand moet worden verlaagd omdat anders de mensen niet willen werken. Dat is geen onzin, maar men zou een andere optie kunnen kiezen. Verhoog de bijstand en zorg ervoor, dat het zware en onaantrekkelijke werk in de laagste compartimenten van de arbeidsmarkt beter wordt betaald. Zorg er ook voor, dat de belasting aan de voet wordt verlaagd (onder gelijktijdige verhoging van de toptarieven van de inkomstenbelasting). Dat werkt de egalisatie in de hand, het vergroot de vraag naar arbeid en het vergroot het aanbod. Belast vervolgens de luxe-consumptie, en de vervuilende consumptie. Ik zeg niet dat een dergelijk programma op korte termijn leidt tot een betere wereld, en ik zeg ook niet dat iedereen mijn egalitaristische voorkeur moet delen. Maar ik houd staande dat de mogelijkheden voor een dergelijk beleid aan het eind van de twintigste eeuw niet opeens zijn verdwenen. Wie teveel spreekt over een mondiale interdependentie verliest het zicht op deze alternatieven.

Eigenlijk kom ik hiermee terug op het punt, waar Wilterdink en ik eerder over hebben gediscussieerd: keuzevrijheid versus determinisme. Toen het ging over het sparen heb ik de nadruk gelegd op de vrijheid van individuele mensen om hun eigen consumptie te reguleren. Ik begrijp dat die vrijheid wordt beperkt door het consumptiegedrag van de referentiegroepen, maar individuen en gezinnen zijn niet passief ingebed in sociale structuren. Ze zijn er zelf bij. Dat laatste zou ik ook willen zeggen van de beleidmakers. Ze zijn ingebed in een mondiale interdependentie, maar er valt nog van alles te kiezen. Het proces van de civilisatie wordt door deze actrices beïnvloed.